

**UNIVERSITATEA „BABEȘ - BOLYAI”
CLUJ - NAPOCA**

**REȚELE SOCIALE ȘI CAPITAL
RELATIONAL PE PIAȚA LOCUINȚELOR ÎN
MEDIUL URBAN ROMÂNESC**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:

Prof. Univ. Dr. Traian Rotariu

Doctorand:

Horațius – Vasile Flueraș

**CLUJ-NAPOCA
2012**

CUVINTE CHEIE

Capital, capital social, rețele sociale, comportament economic, costuri de tranzacție, piețe economice, participare asociativă, norme sociale, încredere socială, analiză de rețea egocentrată, generator de resurse, interpretor de nume, locuință, locuire, mobilizarea rețelelor sociale, tranziție economică, piața locuințelor, mobilitate rezidențială

Cuprins

1. Introducere	4
1.1. Obiective	6
1.2. Structura lucrării	9
2. Rețele sociale, capital social și comportament economic	13
2.1. Introducere	13
2.2. Evoluția conceptului de capital	14
2.3. Nevoia de conceptualizare a capitalului social	26
2.4. Conceptul de capital social	30
2.4.1. Capitalul social din perspectivă micro și mezo, relațională	32
2.4.2. Capitalul social din perspectiva macro	39
2.4.3. Diferențe și puncte comune în teoriile capitalului social	43
2.4.4. Definiția capitalului social	46
2.5. Costuri de tranzacție și rețele sociale - utilitatea capitalului social în cadrul piețelor economice	47
2.5.1. Teoria clasică a costurilor de tranzacție	47
2.5.2. Aportul teoriei rețelelor sociale în modelarea acțiunii economice	50
2.5.3. Utilizarea capitalului social în cadrul piețelor economice	52
3. Capital social în spațiul est – european	54
3. 1. Tendințe generale	54
3.2. Evoluții economice în tranziția spre capitalism în țările est-europene	56
3.3. Capitalul social în România – studii recente	64
4. Ipoteze de cercetare	75
5. Metodologia cercetării rețelelor sociale egocentrate și a capitalului social general	79
5.1. Niveluri de analiză în teoria rețelelor sociale	79
5.2. Metode de eșantionare în analiza de rețea egocentrată	83

5.3. Alternative metodologice în cercetarea capitalului relațional și a caracteristicilor rețelelor sociale din perspectivă individuală	84
5.4. Instrumente de cercetare a capitalului social din perspectivă ego-centrată	88
5.5. Cercetarea rețelelor sociale din perspectivă calitativă	96
5.6. Instrumentele de cercetare – prezentare generală	99
6. Apartenența la asociații în România	105
7. Capitalul social general în mediul urban	117
8. Rețele sociale pe piața locuințelor	131
8.1. Mizele de cunoaștere ale studierii rețelelor sociale mobilizate pe piața locuințelor	131
8.2. Semnificații ale locuinței	133
8.3. Evoluția urbana în socialism și post-socialism	139
8.4. Rețele sociale mobilizate pe piața locuințelor în Cluj-Napoca în perioada 1948-1999	145
8.5. Rețele sociale mobilizate pe piața locuințelor – 1990- 2007 – cercetarea a doua	157
8.5.1. Mobilități rezidențiale în mediul urban	157
8.5.2. Caracteristici ale rețelelor sociale mobilizate pe piața locuințelor în perioada 1990-2007	164
8.5.3. Rețelele sociale – fundal al căutării	168
8.5.4. Concluziile cercetării	172
9. Concluzii	175
9.1. Contribuții	175
9.2. Limite și perspective de cercetare viitoare	179
10. Referințe	182

Anexa 1	194
Chestionar rețele sociale pe piața locuințelor	194
Generator de resurse	201
Anexa 2 – Rețele sociale pe piața locuințelor – Instrument de cercetare	203

I. Introducere

Acțiunea indivizilor este încadrată atât într-un sistem instituțional care stabilește constrângerile în cadrul cărora actorii identifică și își urmăresc interesele, cât și într-un sistem de relații sociale. O analiză fructuoasă a acțiunii umane necesită evitarea atomizării implicite în extremele teoretice de sub- și supra-socializare a actorilor. Actorii nu se comportă sau decid ca atomi în afara unui context social, nici nu aderă la un scenariu scris pentru ei ca urmare a unei anume intersecții a categoriilor sociale pe care se întâmplă să le ocupe. Încercările lor de acțiune îndreptată spre un scop sunt, de fapt, încadrate în sisteme concrete și continue de relații sociale. Încadrarea în social se referă și la formele de schimb: schimburile economice sunt dependente de relații, de interese mutuale și de reputație. Rețelele sociale reprezintă structurile care încadrează comportamentul economic, acțiunea fiind fundamental influențată de inserția și poziția actorilor în rețele de relații sociale. Orice sistem social induce probleme specifice ce nu au soluții standardizate pentru oamenii ce trăiesc în cadrul lui. Oamenii investesc în relații cu alții parțial pentru a rezolva aceste probleme. Astfel, rețelele sociale rezultante oferă soluții la problemele induse de sistem și reflectă mediul instituțional și social.

Științele sociale ale anilor '90 și 2000, în special sociologia și economia, au propus un nou factor explicativ al interacțiunilor dintre oameni: capitalul social încadrat în rețelele sociale. Toate aspectele vieții umane sunt încadrate într-o structură de relații sociale care a constituit obiectul de studiu al sociologiei încă de la apariția disciplinei. Analiza de rețea a făcut mai proeminentă cercetătorilor influența rețelelor asupra vieții indivizilor. Însă accentul acesteia este mai mult pe aspectele metodologice și empirice ale măsurării influențelor rețelelor sociale asupra actorilor sociali. Teoriile și descoperirile empirice par a fi nelegate între ele, fiind propuse multe explicații ad-hoc pentru efectele observate. În acest sens autori precum Granovetter (1976, 1995) au atras atenția asupra golului teoretic din analiza rețelelor sociale. Teoria capitalului social reușește să unifice o parte din aceste teorii și rezultate empirice propunând un nou model explicativ al acestora care arată cum și de ce rețelele sociale sunt importante în viața socială. Rețelele sociale și resursele încadrate în acestea pot fi considerate ca fiind resurse sociale, prin care actorii sociali își pot modifica condiția de viață.

Noțiunea de capital social a apărut în sociologie și științele politice din două direcții teoretice: una utilitaristă, a alegerii raționale în varianta propusă de Coleman (1988, 1990) și una marxistă și neo-weberiană propusă de Bourdieu (1986). În esență ambele direcții susțin că actorii sociali ce dețin mai multe relații sociale vor putea să își realizeze obiectivele mai bine. Capitalul social este o resursă relațională, deținerea de legături cu alții permițând actorilor sociali să aibă acces la resursele acestora. Accentul pus pe relații sociale derivă din sociologia lui Weber (1995): oamenii își ating mai bine scopurile dacă dețin resurse, care pot fi economice, politice și culturale, iar instituțiile și alte condiții sociale determină cine are acces la ce resurse și cât de folositoare sunt acestea.

Teoria capitalului social permite înțelegerea interacțiunilor sociale atât din perspectiva interacțiunilor de nivel micro între actorii sociali, cât și la nivel macro ca efect al structurii sociale, situându-se paradigmatic pe o poziție intermediară între teoriile structuraliste, deterministe și cele atomiste, individualiste. În acest sens teoria legăturilor slabe a lui Gravovetter poate fi interpretată din perspectiva accesului la capitalul social încadrat în rețelele sociale. Echivalențele structurale dintre actorii sociali (structura asemănătoare a conexiunilor sociale către alții) pot fi înțelese mai ușor ca echivalențe de capital social. Efectele structurii asupra actorilor sociali precum teoria golurilor structurale a lui Burt (1980, 1992) pot fi înțelese și ca efecte ale diferențelor de capital social ale indivizilor.

În aceste linii paradigmatică în lucrarea de față realizăm o cercetare teoretică și empirică asupra capitalului social cu aplicare asupra mobilizării acestuia prin intermediul rețelelor sociale în cadrul pieței economice a locuințelor.

II. Structura lucrării

1. Introducere și obiective

În capitolul întâi sunt prezentate obiectivele cercetării noastre. Literatura asupra conceptului de capital social este marcată de lipsa unei accepțiuni unitare asupra a ceea ce este și ce nu este capitalul social. Proponenții clasici ai teoriei capitalului social, Coleman (1988, 1990), Bourdieu (1986) și Putnam (1993a,b, 1995a, b, 2001) au dezvoltat conceptul din perspective teoretice diferite. Plecând de la o analiză a teoriilor majore asupra noțiunii de capital dezvoltate de disciplina economică, care a introdus pentru prima dată termenul și de la care a fost extins în sociologie, pentru a reține esența noțiunii de capital și a teoriilor capitalului social, punctele comune și diferențele dintre ele, dar mai ales punctele slabe ale acestora, *definim conceptul de capital social, din perspectiva relațiilor sociale și a resurselor încadrate în acestea*. Capitalul social este reprezentat de *totalitatea relațiilor sociale pe care individul le poate mobiliza pentru atingerea anumitor scopuri și de resursele încadrate într-o structură socială (rețeaua socială din care face parte) ce pot fi accesate și/sau mobilizate*. Dimensiunea capitalului social este dată de mărimea rețelei sociale potențial mobilizabile (numărul persoanelor din rețeaua personală a actorului social care sunt dispuse sau obligate să ofere ajutor atunci când ego îl solicită și la care ego are acces) și de accesul la resursele încadrate în aceasta.

De asemenea dorim să *analizăm și restabilim relațiile teoretice și empirice între conceptul de capital social definit astfel și celelalte concepte care au fost incluse sub umbrela acestuia în teoriile clasice, și anume încrederea, normele sociale și participarea civică, care sunt consecințe și factori ce influențează capitalul social*. Din perspectiva noastră încrederea și normele sociale sunt bunuri colective în măsură a influența stocurile și buna funcționare a capitalului social și prin acesta a factorilor economici. Mecanismul prin care cele două bunuri colective își exercită influența este facilitarea cooperării și rezolvarea problemei acțiunii colective. Un nivel ridicat al încrederii este de natură a favoriza schimburile în interiorul rețelei sociale fără a exista suspiciunea nereturnării ajutorului la o dată la care ego îl va solicita. Participarea civică este un indicator indirect al stocului de relații și resurse sociale al actorilor sociali, dar nu constituie capital social.

Participarea civică este în măsură să influențeze stocurile de capital social, astfel că *testăm în ce măsură între cele două concepte și indicatori empirici există o relație statistică semnificativă.*

Unul din neajunsurile studiilor asupra capitalului social este incomparabilitatea datelor produse datorită în principal înțelegerii diferite a conceptului și a designului studiilor, care de cele mai multe ori nu au fost gândite pentru măsurarea capitalului social sau datorită surprinderii doar a anumitor dimensiuni ale acestuia și la nivel de subpopulații sau diferite domenii ale vieții sociale. Pentru a da consistență definiției capitalului social *propunem și testăm un instrument de măsură a capitalului social aplicabil la nivel de populație – generatorul de resurse.* Generatorul de resurse măsoară legăturile sociale ale actorilor sociali în diferite domenii ale vieții sociale, tăria lor și disponibilitatea acestora. Punctul de plecare îl constituie instrumentele propuse anterior de alți autori precum generatorul și interpretorul de nume (Lin și Dumin, 1986, McCallister și Fischer, 1978), generatorul de resurse (Van der Gaag și Snijders, 2002, 2004). Obținerea itemilor generatorului de resurse are la bază teoria funcției de producție socială (Lindenberg, 1990) care clasifică pornind de la teorii psihologice scopurile urmărite universal de indivizi. Capitalul social îl măsurăm din perspectiva accesului la resurse sociale.

La nivel empiric unul din obiectivele studiului este *testarea dimensionalității capitalului social, a structurii și distribuției capitalului social pe subdomenii ale vieții sociale și realizarea unui indice global al capitalului social la nivel de indivizi și de populație pe baza datelor obținute prin generatorul de resurse care să permită realizarea de comparații între populații și grupuri sociale.* Capitalul social este un concept multidimensional, iar deținerea de relații sociale și acces la resursele sociale în anumite domenii poate asigura acces și la resurse și relații în alte domenii. Teoria golurilor structurale (Burt, 1992) explică parțial accesul la resurse sociale prin indivizii ce ocupă poziții de gol structural. Teoria lui Burt primește o nouă semnificație dacă interpretăm aceste poziții și resurse în termenii teoriei capitalului social. Actorii care dețin poziții de gol structural asigură accesul la capital social în afara rețelei sociale personale a lui ego.

De asemenea dorim să vedem *în ce măsură structura socială influențează capitalul social al actorilor sociali,* în ce măsură schimbările structurale importante la

nivel social se manifestă prin schimbări semnificative la nivelul acestuia sau a altor factori aflați în legătură (încrederea și participarea asociativă). Tranziția economică, socială și politică realizată începând cu 1990 în România a fost marcată de schimbări majore în toate domeniile care au influențat viața socială a indivizilor. Noile structuri și instituții în proces de formare sau schimbare modifică structura de oportunități și interacțiunile sociale ale indivizilor aflați în proces de adaptare. În acest context, studiem *în ce măsură capitalul social reflectă aceste transformări, cum actorii sociali răspund prin mijloace noninstituționale reprezentate de relații sociale la golurile și problemele perioadei de tranziție*. Folosind datele de anchetă obținute între 1997 și 2007 în cadrul anchetei Barometrul de Opinie Publică *analizăm evoluția mobilizării relațiilor sociale în câteva domenii ale vieții sociale, a participării asociative și a încrederii generalizate pentru a pune în evidență puncte critice și a stabili corespondențe între acestea și schimbările sociale ce au avut loc în acele perioade*.

Studiind structura capitalului social, a resurselor sociale încadrate în rețele sociale dorim să obținem atât o înțelegere mai profundă a acestuia, cât și *stabilirea poziției, mobilizării și structurii resurselor sociale în cadrul pieței locuințelor și în cadrul celorlalte tipuri de resurse*. Locuința este un bun cu o mare valoare materială și socială ce necesită din partea indivizilor mobilizarea unor cantități mari de resurse atât materiale, cât și sociale pentru obținerea ei. De asemenea, locuința este un spațiu care exprimă statusul social al indivizilor, o manifestare a habitusului acestora (Bourdieu, 2000), este atât un mijloc de investiții economice care își păstrează sau își crește valoarea, cât și pentru investiții afective. Datorită costului ei foarte ridicat, cumpărarea unei locuințe este o ocazie de a lua cele mai dificile decizii și cu cele mai mari consecințe pentru tot ciclul vieții familiale. Condițiile structurale în care au loc aceste tranzacții influențează oportunitățile și comportamentele economice ale indivizilor. În acest sens vom *studia evoluția în timp a mobilizării rețelelor sociale pentru accesul la o locuință și structura acestor rețele* în perioada de dinainte de 1990 (pe o piață centralizată) și după acest an (pe o piață liberă, în timpul procesului de formare a instituțiilor pieței concurențiale) folosind date obținute în două anchete realizate pe eșantioane mari în orașul Cluj-Napoca. *Urmărim să punem în evidență relațiile dintre condițiile structurale sociale, schimbarea acestora și modificările la nivelul comportamentului economic pe piața locuințelor*.

2. Rețele sociale, capital social și comportament economic

În capitolul 2 analizăm evoluția conceptului de capital în economia politică începând de la școala clasică (Quesnay, 1758/1888; Turgot, 1766; Smith, 1776 [2011]; Marx, 1964) și primele concepții ale sociologiei clasice (Weber, 1995; Sombart, 2001 [1916]), precum și teoriile derivate din acestea, teoria capitalului uman (Johnson, 1960; Becker, 1964; Schultz, 1961), teoriile capitalului cultural (Weber, 1968, 1995; Bourdieu, 1977, 1986, 1989, 1990; DiMaggio, 2005) pentru a reține elementele comune și diferențele dintre acestea și a înțelege esența a ceea ce reprezintă capitalul – subcapitolul 2.2. Teoria clasică se bazează pe argumentul că diferențierea de clasă este fundamentală în societatea capitalistă, iar clasa exploatatoare controlează mijloacele de producție și colectează toată valoarea adăugată generată de munca clasei exploatate. Capitalul este definit din această perspectivă ca investiția de resurse pe piață pentru obținerea de rezultate așteptate.

Abordările capitalului social în cadrul disciplinelor academice sociale și umaniste au făcut ca acesta să ajungă un concept atotcuprinzător, sub umbrela căruia se ascunde aproape orice, de la infrastructură economică, educație, capital economic, infrastructură, rețele sociale și resurse încadrate, norme, încredere, participare civică, până la orice componentă a structurii sociale care facilitează anumite acțiuni ale actorilor. Studiile Băncii Mondiale au impus pe scena academică acest concept, dezvoltând ideile lui Putnam sub o formă extrem de laxă și atotcuprinzătoare criticată de o parte a comunității academice: capitalul social este liantul care ține împreună societățile și fără de care nu ar fi posibilă nici creșterea economică și nici bunăstarea umană. Este astfel nevoie să redefinim capitalul social pornind de la ceea ce constituie esența capitalului, aplicat la interacțiunile sociale dintre oameni. Pentru aceasta este nevoie să înțelegem originile conceptului de capital social pornind de la sociologia clasică. Analizăm teoriile capitalului social pornind de la sociologia lui Weber care a surprins esența acestuia (rețelele sociale sunt un instrument ce influențează dezvoltarea activităților economice, a antreprenoriatului și facilitează dezvoltarea economică) și de la autorii clasici asupra acestui concept (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988, 1990; Lin, 1982; Granovetter, 1973,

1983, 1985; Burt, 1992; Putnam, 1993a, b, 1995a,b, 2001; Van der Gaag și Snijders, 2002, 2004; Fukuyama, 1995).

Weber (2007) în „Etica protestantă și spiritul capitalismului” analizează apartenența indivizilor la grupuri și asociații și ca un mod de a facilita obținerea de beneficii economice. Sectele protestante au fost importante în dezvoltarea economiei americane. Asociațiile voluntare cum sunt sectele exercită un control puternic asupra indivizilor ce fac parte din acestea. Membrii lor trebuie să prezinte anumite calități etice (angajament față de muncă, onestitate) care au facilitat schimburile economice nu doar între membrii sectelor, dar și în general, întrucât apartenența la gruparea religioasă oferă o recunoaștere socială, o garanție socială, de care actorii sociali țin cont. În „Economie și societate” (1995) Weber mută planul analitic la nivelul organizării sociale arătând că funcțiile pozitive ale rețelelor sociale de tip religios nu depind doar de aspecte culturale, ci și de cele politice. Doar în societățile în care regula legii este funcțională și predictibilă și în care structurile birocratice ale societății funcționează conform unor reguli universale, rețelele sociale pot susține capitalismul de piață. Absența acestor reguli și structuri sociale funcționale duce în schimb la „capitalism politic” caracterizat prin folosirea forței de către stat sau grupuri criminale pentru a câștiga avantaje economice. Astfel, fără un stat eficient, rețelele sociale pot dezvolta mai ușor un comportament negativ social atât în cadrul activităților economice, cât și în instituțiile publice ducând la însușirea particulară a resurselor prin mijloace politice (contracte, funcții, locuri de muncă etc.).

Deși nu a folosit termenul de capital social, Weber (2002) a surprins ideea că rețelele sociale sunt un instrument ce influențează dezvoltarea activităților economice, a antreprenoriatului și facilitează dezvoltarea economică. La fel ca și autorii recentți care au fundamentat noțiunea de capital social, Weber a văzut posibilele consecințe pentru economie ale rețelelor de relații sociale în termeni pozitivi.

Noțiunea de capital social a apărut în anii '80 când mai mulți sociologi (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988; Lin, 1982) au început în mod independent să exploreze acest concept. Există două perspective asupra nivelului la care se referă profitul/beneficiile: profitul este al individului (perspectiva micro), profitul este al grupului (perspectiva mezo/macro). În perspectiva micro accentul este pus pe utilizarea capitalului social de către indivizi: cum aceștia accesează și utilizează resursele încadrate în rețele sociale

pentru satisfacerea nevoilor instrumentale sau expresive. Astfel capitalul social este asemănător cu cel uman deoarece presupune că investițiile sunt făcute de individ cu un rezultat așteptat pentru individ. Agregarea beneficiilor individuale este însă benefică pentru grup. Analizele din această perspectivă se centrează asupra modului cum indivizii investesc în relații sociale și cum aceștia extrag resursele încadrate pentru a obține beneficii. Perspectiva macro accentuează caracterul de bun colectiv al capitalului social, focalizându-se asupra modului cum grupurile sociale dezvoltă și întrețin rețelele sociale pentru obținerea de beneficii colective.

Analiza principalelor teorii ale capitalului social relevă diferențe și puncte comune, precum și inexistența unei definiții a capitalului social clar acceptate de comunitatea științifică. Noțiunea de capital social este asimilată de către autori atât capitalului relațional (resurse încadrate în rețele sociale ce sunt accesate și mobilizate pentru atingerea unor scopuri), cât și normelor, obligațiilor, încrederii și participării civice. Într-o analiză critică a teoriilor capitalului social, în special cele ale lui Coleman (1990), Bourdieu(1986) și Putnam(1993, 1995a), Lin(2001) distinge între capitalul social ca bun colectiv (capitalul social reprezintă atât un bun colectiv, cât și un bun individual, resursele încadrate în rețelele sociale aducând beneficii atât pentru grupul social, cât și pentru membrii acestuia) și alte bunuri colective precum încrederea, normele, cultura. Acestea din urmă nu sunt considerate drept forme alternative de capital social, ci sunt factori ce influențează utilitatea resurselor încadrate în rețeaua socială sau care sunt influențați de acestea. La nivel colectiv capitalul social reprezintă agregarea unor resurse valoroase (economice, politice, culturale sau sociale) ale membrilor unei/unor rețele aflate/aflate în interacțiune.

Cerința unor autori precum Coleman, Bourdieu și Putnam ca rețelele sociale să fie caracterizate de o mare densitate și închidere (o rețea este închisă în măsura în care membrii acesteia sunt conectați de legături puternice; formele tipice de închidere sunt rețelele dense în care fiecare este conectat cu fiecare sau ierarhiile în care membrii sunt conectați indirect prin intermediul câtorva lideri de nucleul rețelei) pentru a asigura eficiența capitalului social nu este esențială, fapt argumentat de teoriile lui Granovetter (1973) și Burt(1992). De asemenea respingem definițiile funcționale ale capitalului social, în genul celei date de Coleman (1988, 1990) care nu permit diferențierea între

cauză și efect, capitalul social fiind identificat de aceasta doar ca urmare a manifestării sale.

Pe baza punctelor comune reținute propunem o definiție a capitalului social din perspectiva relațiilor sociale și a resurselor încadrate în rețelele sociale ce pot fi accesate și mobilizate pentru atingerea unor scopuri. *Capitalul social este reprezentat de totalitatea relațiilor sociale pe care individul le poate mobiliza pentru atingerea anumitor scopuri și de resursele încadrate într-o structură socială (rețeaua socială din care face parte) ce pot fi accesate și/sau mobilizate.*

În subcapitolul 2.5 studiem perspectivele instituționale asupra capitalului social și rețelelor sociale, teoria costurilor de tranzacție (Coase, 1937; Williamson, 1975), aportul teoriei rețelelor sociale la modelarea comportamentului economic și câteva perspective asupra utilizării capitalului social în cadrul piețelor economice. Capitalul social considerat ca un set de relații care oferă acces la resurse permite actorilor membri în rețeaua respectivă de relații să-și realizeze obiective care în absența acestor resurse oferite de membrii rețelei nu ar fi putut fi realizate sau ar fi fost realizate cu costuri mai mari. La nivel macro, un anumit context este mai mult sau mai puțin bogat în capital social în funcție de măsura în care subiecții individuali sau colectivi din acel context fac parte din rețele de relații mai mult sau mai puțin răspândite, mai mici sau mai mari. La nivelul acțiunii individuale în multe cazuri costurile schimbului sau ajutorului dat sunt destul de mici și nu sunt percepute ca și costuri. Deoarece mobilizarea capitalului social implică interacțiune, oferirea ajutorului poate fi o activitate plăcută, însă în unele cazuri poate necesita o cantitate mare de efort pentru desfășurarea tranzacției. Numai o cantitate mică din tranzacțiile de capital social necesită proximitate fizică: ajutorul dat prin telefon, poștă sau email necesită costuri mici. Totodată ajutorul necesitat nu este întotdeauna cerut imediat. Astfel, numai pentru anumite cazuri costurile de tranzacție în cadrul schimburilor de capital social constituie un efort sesizabil pentru cel care oferă ajutorul.

3. Capital social în spațiul est-european

Capitolul 3 surprinde evoluțiile economice din Europa de Est și România în perioada de după 1990 și pe care le punem în legătură cu rezultatele studiilor asupra capitalului social realizate în această perioadă de diferiți cercetători. Analiza noastră se concentrează pe evoluțiile economice ale perioadei 1980-2010 în România cu accent special pe procesul de tranziție. În cadrul țărilor foste comuniste România se încadrează într-o grupă a reformatorilor nehotărâți, împreună cu Bulgaria și statele foste sovietice care se caracterizează printr-un declin prelungit pe tot parcursul anilor '90 datorită ritmului lent de realizare a reformelor. Procesul de tranziție la capitalism a fost unul gradual, axat pe introducerea treptată a mecanismelor și instituțiilor pieței, pe măsura creării suportului lor social, astfel încât șocurile produse de tranziție să fie mai ușor absorbite de economie și mai ușor suportate de populație. În subcapitolul 3.3. facem o trecere în revistă a literaturii și a rezultatelor obținute de sociologi români asupra capitalului social, încrederii și participării asociative: Dumitru Sandu (1999a, 1999b, 2003), Bădescu (2001, 2007), Comșa (2006), Mondak&Gearing (2003), Howard (2003), Voicu (2010).

4. Ipoteze de cercetare

Capitolul 4 conține ipotezele noastre de cercetare. Ipoteza centrală de la care pleacă demersul nostru este că structurile, mecanismele de funcționare și rolurile rețelelor sociale mobilizate în cadrul pieței locuințelor (în procesul căutării unei locuințe) s-au schimbat începând cu 1990 în mediul urban din România în urma tranziției la capitalism și a procesului de formare a unei piețe funcționale libere bazate pe cerere și ofertă. Structura capitalului social general s-a schimbat în această perioadă, legăturile sociale spre diferitele resurse sociale la care actorii sociali au acces și mobilizarea acestora reconfigurându-se în noul context economic și social. Studiile existente în țări din spațiul postsocialist, precum și teoriile capitalului social și ale mobilizării rețelelor sociale ne permit să presupunem că funcțiile îndeplinite de rețelele sociale s-au schimbat în această perioadă de la cele cognitiv-materiale (reducere a costurilor de tranzacție, suport financiar și informare) la cele afectiv-emoționale (suport emoțional, suport opinional, informare

etc.). Faptul că în anchete actorii sociali raportează utilizări diferite ale rețelelor sociale în perioada post-comunistă se datorează nu doar apariției instituțiilor pieței care mediază acest proces și care fac ca resursele sociale necesare să fie mai puține, cât și datorită faptului că aceștia nu mai percep ajutorul dat de rețelele sociale ca fiind un factor important în procesul căutării unei locuințe.

De asemenea ne propunem să *testăm multidimensionalitatea capitalului social* înțeles ca și capital de relații sociale. Resursele încadrate social și capitalul social ca întreg se pot grupa în mai multe dimensiuni cu legături între ele. Deținerea de capital social de un anumit tip este în măsură să asigure indivizilor accesul și la alte tipuri de capital social. Actorii sociali pot obține acces la resurse diverse prin intermediul unei aceleiași legături sau rețele sociale.

Cele mai multe studii asupra conceptului de capital social și a mobilizării legăturilor sociale, începând de la Granovetter, Coleman și Bourdieu au arătat că variabilele demografice diferentiază între capitalul social al indivizilor. Ne propunem să *testăm în ce măsură capitalul social deținut de actorii sociali este influențat de variabile demografice precum genul, educația, ocupația, venitul și statusul marital.*

Conceptul de capital social a fost asociat în literatură atât cu cel de capital relațional, cât și, mai frecvent, cu cel de participare asociativă, normă și încredere. Literatura clasică asupra capitalului social îl identifică ca fiind alcătuit din aceste trei elemente (încredere, norme și participare asociativă) sau ca referindu-se la un aspect mai complex care este influențat de acestea. În cercetarea de față ne propunem să *testăm în ce măsură participarea asociativă este o măsură indirectă a capitalului social relațional.* Folosind date din ancheta BOP și din ancheta noastră vom testa legătura dintre aceste variabile pentru a determina în ce măsură participarea asociativă și încrederea pot prezice capitalul social al indivizilor sau în ce măsură capitalul social este un predictor al participării asociative.

5. Metodologia cercetării rețelelor sociale egocentrate și a capitalului social general

În capitolul 5 discutăm metodologia cercetării rețelelor sociale egocentrate și a capitalului social general. Pornind de la constatarea că cele mai multe studii asupra

capitalului social se bazează pe indicatori creați ad-hoc, derivați din date care nu au fost proiectate pentru măsurarea capitalului social, ci care au fost disponibile pentru analize, dezvoltăm și argumentăm teoretic un instrument de cercetare a capitalului social din perspectivă individuală, a resurselor încadrate în rețele sociale, aplicabil în cazul populațiilor mari (generator de resurse) și pentru studiul rețelelor sociale mobilizate în procesul de căutare a unei locuințe în mediul urban, pornind de la experiențele în acest domeniu consacrate de literatura internațională. În literatura de specialitate asupra metodologiei măsurării capitalului relațional și a caracteristicilor rețelelor sociale se disting mai multe instrumente de cercetare, fiecare cu avantajele și dezavantajele sale. Punctul de plecare al unui proces de măsurare este distingerea între ceea ce se dorește măsurat: accesul la resursele deținute de rețelele sociale sau utilizarea/mobilizarea acestora. Definirea capitalului social ca o colecție de resurse deținute de membrii rețelei sociale personale a individului, care pot deveni disponibile individului conduce la o abordare a acestuia din perspectiva accesului: un potențial acumulat ce poate fi mobilizat pentru atingerea unor scopuri. Măsurarea accesului la resurse se reduce la un inventar al resurselor încadrate în rețeaua socială personală pe care le poate mobiliza subiectul pe cele trei dimensiuni identificate de Flap (2004): alteri (numărul persoanelor care oferă acces la resursa respectivă), resurse (tipul și varietatea resurselor) și disponibilitatea membrilor rețelei de a oferi acces la resursele deținute. Discutăm în continuare alternativele metodologice în cercetarea capitalului relațional și a caracteristicilor rețelelor sociale din perspectivă individuală (subcapitolul 5.3), instrumente folosite de alte studii pentru cercetarea capitalului social și fundamentele teoretice ale itemilor generatorului de resurse (subcapitolul 5.4), posibile metode de cercetare din perspectivă calitativă a caracteristicilor și mobilizării rețelelor sociale (subcapitolul 5.5).

Pentru a surprinde capitalul social la nivel de populație urbană și caracteristicile și mobilizarea rețelelor sociale în cadrul pieței locuințelor am folosit date provenind atât din anchete deja existente, cât și dintr-o anchetă realizată de noi pentru acest scop. În România în perioada 1994-2007 s-a realizat la intervale regulate (1-2 ori pe an) ancheta Barometrul de Opinie Publică (prescurtat BOP) a Fundației pentru o Societate Deschisă. Din cadrul anchetei BOP am folosit datele referitoare la participarea asociativă a populației. O anchetă asupra locuințelor în municipiul Cluj-Napoca în 1999 realizată de

catedra de sociologie a Universității ”Babes-Bolyai” și Universitatea „Georg August” din Göttingen (Hans-Joachim Burkner și Rudolf Poledna, 1999) pe un eșantion reprezentativ din populația orașului ne-a permis obținerea unei prime imagini asupra mijloacelor și mobilizării rețelelor sociale în căutarea unei locuințe în perioada 1948-1999 (legăturile sociale fiind operaționalizate după modelul lui Granovetter în legături slabe și puternice, respectiv instituții ale pieței, mass-media și agenții imobiliare), modalităților și procesului prin care a fost obținută locuința, motivațiilor indivizilor pentru schimbarea locuinței și mobilităților rezidențiale. Rezultatele anchetei au fost completate prin aplicarea ulterioară a unui chestionar pilot, pentru pretestare, pe un eșantion de 36 de subiecți care și-au schimbat locuința aleși nealeator după principiul accesibilității acestora și a unui interviu semistructurat. Chestionarul conține întrebări despre statusul rezidențial, mobilitatea rezidențială și modalitățile de acces la locuința actuală. De asemenea conține și întrebări generatoare de nume și interpretoare pentru rețeaua socială mobilizată în cadrul acestui proces, precum și un generator de resurse pentru capitalul social general al subiecților.

Datele obținute în urma acestui chestionar ne-au permis surprinderea câtorva caracteristici ale rețelelor sociale mobilizate în procesul de dobândire a locuinței până în 1999, dar mai ales testarea generatorului și interpretorului de nume și a generatorului de resurse în vederea aplicării în cadrul unei anchete pe un eșantion mare. Pentru a măsura capitalul social general la nivel individual și a celui mobilizat pe piața locuințelor în cadrul resurselor sociale deținute de indivizi, precum și caracteristicile rețelelor sociale mobilizate și a mobilităților rezidențiale am realizat o anchetă pe un eșantion aleator mare de 855 de subiecți selectați aleator, stratificat, reprezentativ la nivelul orașului Cluj-Napoca, cu o marjă de eroare de 3,35 puncte procentuale. Chestionarul cuprinde un generator de resurse adaptat după Van der Gaag și Snijders (2002, 2004), un instrument de măsură a reprezentărilor asupra rețelei sociale personale și a sociabilității ce permit explicarea parțială a distribuțiilor de capital social surprinse prin generatorul de resurse, un set de întrebări închise asupra statusului rezidențial prezent și anterior, modalităților de obținere a locuinței actuale, un generator și interpretor de nume pentru rețelele sociale mobilizate în cadrul procesului obținerii unei locuințe, întrebări despre participarea asociativă (văzută ca o măsură indirectă a capitalului social al indivizilor), încrederea generalizată, precum și întrebări despre statusul social al respondenților.

6. Apartenența la asociații în România

În capitolul 6 analizăm apartenența la asociații voluntare în România pentru a găsi variabilele care influențează participarea asociativă, dacă există o legătură între aceasta și capitalul social relațional și pentru a testa ipotezele influenței condițiilor structurale asupra acesteia. De asemenea studiem în ce măsură participarea asociativă este o măsură indirectă a capitalului social relațional.

Apartenența la asociații voluntare reprezintă unul dintre indicatorii nivelului de participare civică și al democrației unei populații. Evoluția în timp a nivelului de participare la asociații este în același timp un indicator al problemelor sociale existente: nivelurile scăzute ale apartenenței marchează crize sociale, în timp ce nivelurile ridicate marchează perioade de prosperitate economică și socială. Datele pe care se fundamentează această cercetare sunt extrase din Barometrele de Opinie Publică apărute în perioada 1997-2007 pornind de la o variabilă cheie, apartenența la asociații voluntare. Apartenența la asociații pare a evolua în valuri, iar evoluția generală este de reducere a ratei de apartenență. Punctele de minim din 1999 și de maxim din 2002 apar în momente marcate de crize sociale și economice, respectiv de optimism social crescut.

Literatura clasică asupra capitalului social afirmă fie că acesta este alcătuit din încredere și participare asociativă, fie că cele două sunt elemente care influențează, facilitează capitalul social. Datele din ancheta BOP ne permit să testăm legătura dintre aceste variabile pentru a determina în ce măsură participarea asociativă și încrederea pot prezice capitalul social al indivizilor sau în ce măsură capitalul social este un predictor al participării asociative. Definind capitalul social ca resursele încadrate în rețele sociale la care au acces indivizii, putem să îl identificăm sub forma celor 6 variabile ce măsoară relațiile sociale ale respondenților în diferite domenii ale vieții (sănătate, tribunal/notar/avocat, primărie/administrație publică, poliție, bancă/obținerea unui credit și obținerea unui loc de muncă). Aceste variabile sunt un indicator nu doar pentru existența relațiilor care ar putea facilita respondenților rezolvarea unor probleme prin mijloace non-instituționale în aceste domenii, ci și indirect pentru resursele încadrate social la care aceștia au acces, deci a capitalul social relațional. Prin realizarea unui index compus din aceste variabile am studiat relația dintre capital relațional, încredere și

participare asociativă. Coeficienții de corelație între cele 3 variabile arată existența unei legături slabe între indexul relațiilor sociale și participarea asociativă ($r=0,143$, $p<0,001$) și a unei relații foarte slabe, dar semnificative între indexul relațiilor sociale și încrederea generalizată ($r=0,016$, $p=0,019$) și între participarea asociativă și încrederea generalizată ($r=0,021$, $p=0,001$).

Variația capitalului social este determinată de mai mulți factori decât încrederea, participarea asociativă și urmărirea mass-media, asupra cărora insistă fondatorii teoriilor capitalului social. Putem spune că este o greșală a reduce analizele asupra capitalului social doar la cele 3 variabile pentru că efectul explicativ al acestora este destul de scăzut în totalul variației indexului relațiilor sociale, dar și în cazul variației participării asociative. Optimismul social, bunăstarea materială, situația economică, situația politică, genul, mediul rezidențial, etnia, ocupația, existența structurilor formale de servicii și bunuri și funcționarea lor transparentă sunt variabile care influențează capitalul social, după cum arată analizele noastre.

7. Capital social în mediul urban

În capitolul 7 prezentăm rezultatele obținute din aplicarea generatorului de resurse pe un eșantion mare pentru măsurarea capitalului social. Definind capitalul social drept *totalitatea relațiilor sociale pe care individul le poate mobiliza pentru atingerea anumitor scopuri și de resursele încadrate într-o structură socială (rețeaua socială din care face parte) ce pot fi accesate și/sau mobilizate pentru atingerea anumitor scopuri* reducem analiza capitalului social la detectarea relațiilor sociale ce pot oferi indivizilor acces la diferite resurse încadrate social ce sunt valoroase pentru aceștia. Studiem atât structura capitalului social surprinsă de generatorul de resurse, cât și relațiile dintre capitalul social măsurat cu acest instrument și variabilele clasice utilizate pentru măsurarea capitalului social relațional, încrederii și a participării asociative.

În medie respondenții cunosc 20,99 alții care pot oferi acces la diferite resurse, doar foarte puțini fiind cei care au acces la toate cele 38 de resurse ale generatorului (0,4%) și foarte puțini fiind cei care nu au acces la nici una dintre aceste resurse (0,1%). Cei mai populari itemi și cele mai abundente resurse la care actorii sociali au acces sunt

„vizitele reciproce” (92,4% dintre respondenți), „deținerea unui autoturism” (91,6%), bricolajul („știe să repara lucruri prin casă”, 88,8%), persoană de încredere care poate avea grijă de casă („puteți să îi lăsați cheile casei/apartamentului când plecați în concediu”, 85%) și „cunoașterea unei limbi străine” (83,7%). La polul opus, al resurselor puține se află accesul la capital financiar („vă poate împrumuta cu o sumă mare de bani, 500 milioane lei vechi sau mai mult, 12,9% și „deține acțiuni la firme în valoare de minim 50000 RON, 12,6%), resurse administrative și instituționale („lucrează la primărie” – 28,7%, „este activ într-un partid politic” – 21,8%, lucrează în poliție - 36,2%, „puteți discuta cu ce partid politic veți vota” – 35,2%, „vă poate oferi consiliere juridică în caz de probleme” – 32,5%) și resurse pe piața muncii („vă poate da scrisori de recomandare favorabile pentru a aplica pentru un loc de muncă” – 29,6%). Accesul la resurse sociale în cazul mutării – 47,5% și a căutării și cumpărării unei locuințe - 39,8% se află în partea centrală a acestui clasament al resurselor potențial accesabile. Pentru cei mai mulți itemi legăturile familiale au fost identificate ca fiind cele mai puternice relații prin care o anumită resursă poate fi accesată. Doar puține resurse sunt accesate mai frecvent prin relații mai slabe: persoane active în politică, persoane cu venituri mari, persoane care lucrează în instituții ale administrației. Resursele ce pot fi accesate mai frecvent prin rude, familie se referă la ajutor nematerial, informațional, sfaturi în probleme importante, ajutor cu mici munci și simbolic. Resursele instrumentale sunt accesate mai frecvent prin legături slabe.

Pentru a testa dimensionalitatea capitalului social am realizat o analiză factorială exploratorie a variabilelor generatorului de resurse. Folosind metoda analizei paralele pe baza analizei rangurilor minime implementată în programul Factor (Timmerman și Lorenzo-Seva, 2011) putem grupa o parte din variabile în 4 factori ce explică 41% din varianță. Primul factor se referă la dimensiunea abilităților și educației respondenților. Factorul al doilea se referă la informarea și relațiile oferite de alții. Al treilea factor se referă la ajutorul material, în domeniul locuințelor și pieței muncii. Al patrulea factor se referă la suport personal. Identificarea de variabile latente arată multidimensionalitatea capitalului social măsurat prin intermediul generatorului de resurse. Cele patru dimensiuni corelează pozitiv între ele la un nivel scăzut/mediu. Deși resursele sociale măsurate sunt accesate individual, existența corelațiilor semnificative destul de puternice

între itemi și între dimensiuni sugerează că actorii sociali pot obține acces la resurse diverse prin intermediul unei aceleiași legături sau rețele sociale.

Valorile medii ale resurselor variază semnificativ în funcție de educație, status marital, ocupație și venit. Respondenții cu niveluri de educație mai scăzute au acces la mai puține resurse sociale, diferențele fiind semnificativ diferite statistic după cum arată analiza de varianță ($F=19,347$, $p<0,001$). Persoanele necăsătorite au acces la mai multe resurse sociale decât persoanele căsătorite, divorțate sau văduve. În medie cei căsătoriți au acces la 20,91 alteri, cei divorțați la 20,88, cei văduvi la 17,15, pe când cei necăsătoriți la 23,72, diferențele fiind statistic semnificative ($F=11,870$, $p<0,001$). Persoanele care au ocupații intelectuale, de conducere, în instituțiile administrative, armată, elevii și studenții au acces la resursele mai multor alteri, decât persoanele cu ocupații cu status social mai scăzut precum tehnicienii și maeștrii, lucrătorii comerciali, muncitorii calificați și necalificați. Persoanele neocupate, casnice, pensionari și șomerii au cel mai scăzut număr de relații sociale, diferențele de valori între ocupații fiind semnificativ diferite ($F=12,068$, $p<0,001$). Și venitul obținut de respondenți este în legătură cu numărul alterilor potențial mobilizabili, coeficientul de corelație având o valoare mică, dar semnificativ diferită de 0, $r=0,245$, $p<0,00$: cu cât veniturile sunt mai mari cu atât numărul resurselor sociale crește.

Datele obținute permit testarea relațiilor dintre indicatorii utilizați frecvent drept măsuri ale capitalului social, încrederea și apartenența la asociații și capitalul social. Coeficienții de corelație între cele trei variabile arată existența unor relații slabe ca intensitate, dar semnificative. Indicele capitalului social este cel mai puternic asociat cu apartenența la asociații ($r=0,223$), în timp ce relația cu indicele încrederii generalizate este mai scăzută ($0,115$). Între încrederea generalizată și apartenența la asociații intensitatea relației este și mai scăzută ($r=0,081$). Încrederea și apartenența la asociații sunt variabile predictive cu influență slabă asupra capitalului social relațional.

Putem construi un model de regresie liniară al relației dintre indicele capitalului social și ceilalți factori măsurați care pot influența valorile lui, ce explică 33,9% din varianța indicelui capitalului social ($R^2=0,339$). Cele mai importante variabile în model sunt indicele reprezentării și sociabilității și educația.

$$I_{\text{capital social}} = -0,269 * I_{\text{reprezentari/sociabilitate}} - 0,142 * \text{Status marital} + 0,264 * \text{Educația} - 0,119 * \text{Ocupația} + 0,149 * \text{Venit} + 0,167 * \text{Încredere} - 0,142 * \text{Participare asociativă}$$

8. Rețele sociale pe piața locuințelor

În capitolul 8 cercetăm, pe baza rezultatelor de anchetă, mecanismele de funcționare ale rețelelor sociale și a structurii capitalului social la care au acces și care este mobilizat de către actorii sociali în cadrul pieței locuințelor pentru a distinge evoluția rețelelor sociale în cele două perioade economice (socialism și economie de piață) și sociale în legătură cu apariția instituțiilor economice ale pieței și restructurarea accesului la această resursă pe noi mecanisme. În acest sens analizăm modul în care condițiile structurale (economice, sociale) influențează mecanismele pieței, în special modul în care capitalul social mobilizat pentru accesul la bunuri imobiliare a suferit modificări în structura și funcționarea sa odată cu apariția pieței concurențiale libere a locuințelor. Capitolul pornește de la o analiză a literaturii asupra evoluției urbane în socialism și post-socialism care ne permite înțelegerea și interpretarea rezultatelor obținute prin două anchete realizate în 1999 și 2007.

Perioada comunistă a fost pentru piața locuințelor una de control statal și de structurare conform ideologiei comuniste. Determinarea de către stat prin mecanisme birocratice, coercitive și prin acțiuni de construire și structurare planificată a mediului rezidențial, dar și prin asigurarea accesului fiecărui individ la o locuință a determinat retragerea mecanismelor proprii unei economii concurențiale de pe această piață oficială a locuințelor pe o piață paralelă, neoficială și informală în care rețelele sociale erau foarte active. Căderea comunismului nu a determinat dispariția acestor rețele de pe piața locuințelor, ci doar o reconfigurarea a funcțiilor îndeplinite de acestea.

În aceste condiții actorii sociali apelează pentru găsirea unei locuințe atât la legături sociale slabe (prieteni, cunoscuți), cât și la legături puternice (rude). Caracteristicile structurale ale pieței secundare a locuințelor din perioada comunistă face ca această mobilizare a rețelelor sociale să fie mai slabă în această perioadă decât în perioada capitalistă de după căderea sistemului comunist: în perioada 1948-1989 subiecții recurg la rețele sociale în 11% din cazuri, față de 26% din cazuri în perioada 1990-1999.

Apelul la rețele sociale crește în perioada după 1990 în special pe segmentul apelului la legături sociale slabe care înregistrează o creștere în medie de la 13% la 26% și 31%.

Utilizarea rețelelor sociale nu se face doar de către cei care caută să își cumpere o locuință, ci și de către cei care caută să închirieze. Dacă înainte de 1990 asigurarea de locuințe era de domeniul statului, iar locuințele închiriate erau în majoritatea lor de stat, după 1990, odată cu liberalizarea piețelor, rețelele sociale se fac mult mai prezente și pe această piață la niveluri apropiate de cele active pe piața cumpărării de locuințe.

Funcțiile pe care le îndeplinesc rețelele sociale se grupează pe câteva dimensiuni: informare, reducerea costurilor de tranzacție, reducerea costurilor de timp, consiliere. Ancheta relevă diferențe în ponderile motivațiilor în cazul perioadelor studiate pentru respondenții care au apelat la rețele sociale. Scăderea importanței funcției de informare de la 56,9% din răspunsuri la 41,2% este explicată tocmai de apariția după 1990 a mecanismelor pieței care îndeplinesc acest lucru mult mai eficient. Inițial apelul la agenții imobiliare a fost asociat unor costuri suplimentare pentru cumpărarea unei locuințe, însă o dată cu maturizarea pieței acest cost a început să fie acceptat de populație. Creșterea importanței funcției de reducere a costurilor financiare în perioada 1990-2007 se explică tocmai prin atitudinea inițială de evitare față de aceste costuri impuse de utilizarea agențiilor imobiliare. Reducerea costurilor de timp devine după 1990 un factor mai important pentru actorii sociali pentru apelul la rețele sociale și mecanisme ale pieței, însă funcția de obținere de consultanță/opinii nu a suferit modificări între cele două perioade.

Mobilizarea rețelelor sociale are rădăcini în nivelul de educație, ocupație și stare civilă. Un nivel de educație mai înalt se asociază cu o mobilizare mai frecventă a legăturilor sociale slabe, iar un nivel de educație mai scăzut se asociază cu utilizare legăturilor sociale puternice. Explicația rezidă în resursele sociale de care dispun indivizii și care pot fi mobilizate, o educație superioară asociindu-se cu rețele sociale mai extinse, precum și cu resurse mobilizabile în cadrul rețelei respective.

Starea civilă influențează mobilizarea celor două tipuri de legături sociale prin rețelele sociale disponibile. Persoanele căsătorite dispun de rețele sociale mai extinse, alcătuite atât din rețeaua socială a soțului, cât și din rețeaua socială a soției care facilitează un acces la resurse mai largi. Persoanele necăsătorite posedă legături personale tari mai restrânse, alcătuite din familia de origine doar, pe când persoanele căsătorite își

lărgesc rețeaua personală și legăturile puternice prin actul căsătoriei, acest lucru reflectându-se în creșterea numărului de legături puternice mobilizate în procesul căutării locuinței de către persoanele căsătorite față de cele necăsătorite. O dată cu schimbarea stării civile se manifestă o mobilitate rezidențială puternică, noul cuplu tinzând să migreze spre o nouă locuință.

Mărimea medie a rețelelor sociale mobilizate pentru căutarea unei locuințe este de 1,78 persoane, cu o amplitudine de 3 persoane. Resursele sociale în domeniul căutării unei locuințe nu sunt accesibile pentru toți respondenții, doar 39,2 deținând această resursă. Rețelele sociale mobilizate pe piața locuințelor sunt multiplexe în 87% din cazuri. Acest lucru este explicat prin tipul legăturilor mobilizate pentru accesul la resursele rețelei pentru căutarea unei locuințe, legăturile sociale slabe fiind făcute cu persoane care dețin resurse mai specializate decât legăturile tari care sunt în mai mare măsură și mult mai multiplexe. Începând cu 2000 se observă o tendință de creștere a multiplicității.

Mobilitatea rezidențială pentru perioada 1990-2007 este la nivelul a 37,6% dintre respondenți, cei mai mulți dintre aceștia schimbându-și locuința o singură dată în această perioadă (69,3%), 17,9% de două ori și 13% de trei sau mai multe ori, în 80,1% din cazuri mobilitatea fiind locală, în interiorul orașului. Perioada cu cea mai mare rată a mobilității este perioada 2000-2007 cu 56,4% din totalul mobilităților pentru perioada 1990-2007. Migrația urbană se face în principal din localitățile și județele învecinate, 10,74% dintre migranți provenind din aceste zone. În cadrul acestui schimb de populație între diferitele zone se observă existența unui fenomen de preferință pentru aceleași zone rezidențiale în care actorii sociali au locuit, un procent mare din mobilități făcându-se spre aceeași zonă.

Analiza tematică a transcrierilor răspunsurilor la cele două întrebări deschise per-interviu și per-concept cheie, per-interviu și per-tip de legături sociale mobilizate, per-interviu și per-categorie socială relevă procese de rețea și patternuri de acțiune socială foarte diverse și complexe. Există anterior apelului la rețele sociale un apel la agenții imobiliare și mass-media pentru informare în privința pieței locuințelor (categorii de locuințe disponibile, prețuri, zone scumpe-zone ieftine). Apelul la mass-media este generalizat, foarte puțini fiind cei care nu o utilizează pentru informare. Subiecții nu

menționează în totalitate în răspunsurile la chestionar apelul la mass-media, ceea ce se datorează faptului că mass-media se constituie într-un fundal al căutării.

Luarea deciziei de căutare a unei locuințe este un proces de negocieri interne și externe de durată. Informația care duce la luarea deciziei nu vine întotdeauna dintr-un proces de căutare activă, ci actorii sociali cu care ego-ul menține legături se întâmplă să fie cei care asociază dorința de cumpărare cu o informație pe care o dețin în mod întâmplător despre o locuință disponibilă. Cele mai active procese de mobilizare a rețelei sociale personale au loc în contextul în care unii membri ai rețelei au o legătură cu piața locuințelor fie cunoscând actori implicați ca ofertanți sau intermediari, fie acești actori aflându-se sau trecând la un moment dat prin același proces. Procesul de căutare a locuinței se desfășoară pe un fundal de interacțiuni continue în cadrul rețelelor sociale personale în care legăturile puternice oferă acces la bunuri ușor accesibile precum opinii, sfaturi, ajutor pentru rezolvarea unor probleme minore, dar constituie și un fond permanent în cadrul accesului la bunuri rare, precum locuința. Dacă studiile anterioare au arătat că este de așteptat o scădere a apelului la rețele sociale, acest studiu a reușit să demonstreze că mecanismele pieței locuinței sunt încadrate cel puțin pentru actorul social în căutare de locuință într-o rețea densă de relații sociale în care în principal familia, părinții și prietenii constituie un fundal al negocierilor și deciziilor.

Cercetarea de față reușește să pună în evidență schimbarea structurii și mecanismelor de funcționare a rețelelor sociale în contextul schimbării structurii și regulilor de funcționare a pieței locuințelor. Schimbările la nivel macrosocial au modificat acțiunile la nivel micro ale actorilor sociali pentru satisfacerea nevoilor individuale.

9. Concluzii

Capitolul 9 prezintă concluziile lucrării punându-se accent pe limitele și perspectivele de cercetare viitoare.

9.1 Contribuții

Pornind de la analiza teoriilor capitalului economic din economia politică clasică și neoclasică, de la dezvoltările acestuia realizate de Schultz (1961) și Becker (1964) sub forma teoriei capitalului uman, ideilor precursore ale lui Weber (1995) asupra rețelelor sociale și efectele lor asupra relațiilor economice și noilor teorii ale capitalului printre care cea a capitalului social dezvoltate de Coleman (1988, 1990), Bourdieu (1986) și Putnam (1993a,b, 1995a, b, 2001), Lin (2001), propunem o nouă abordare a capitalului social din perspectiva rețelelor sociale și a resurselor încadrate în acestea. Discuțiile și analizele întreprinse în această lucrare asupra concepțiilor autorilor clasici și a dezvoltărilor acestuia arată punctele slabe ale conceptului sub formele dezvoltate din linia lui Coleman și Putnam, în special de către Banca Mondială. În accepțiunea noastră normele sociale, încrederea și participarea asociativă nu sunt forme sau componente ale capitalului social, ci produse ale acestuia și factori care îl influențează. Așa cum Woolcock (1998) argumentează, încrederea și reciprocitatea sunt produse în cadrul și ca rezultat al diferitelor combinații ale relațiilor sociale, dar ele nu există independent de relațiile sociale”. În definirea capitalului social accentul este pus pe resurse sociale și nu pe consecințele acestuia, deși consecințele sunt cele care permit catalogarea acestora drept capital. Capitalul social poate fi numit capital în măsura în care produce resurse care pot fi utilizate de actori pentru a-și atinge scopurile mai eficient decât în lipsa acestuia. Trecând peste aceste definiții vagi conceptul de capital social are o esență solidă și coerentă ce se găsește în oportunitățile oferite de mobilizarea resurselor încadrate în rețelele sociale. Anumite relații între oameni pot facilita atingerea scopurilor și producția la fel cum educația, abilitățile și capitalul fizic facilitează producția economică. Astfel definim capitalul social drept *totalitatea relațiilor sociale pe care individul le poate mobiliza pentru atingerea anumitor scopuri și resursele încadrate într-o structură*

socială (rețeaua socială din care face parte) ce pot fi accesate și/sau mobilizate. Definiția noastră pune un accent pe relațiile sociale ca factori semnificativi în explicarea structurilor și comportamentului social, plasând acțiunea socială la nivel mezo, precum familia, vecinii, prieteni/cunoscuți, asociații voluntare și instituții publice, ca elemente integratoare între indivizi și structurile sociale mai largi. Analizele noastre arată cum capitalul social influențează rezultatele comportamentelor sociale, astfel că poate fi considerat o variabilă în sine în orice analize viitoare asupra acestora.

Capitalul social este o proprietate a relațiilor sociale, este un construct relațional. Acesta oferă acces la resurse acolo unde actorii sociali fac parte din rețele sociale și împărtășesc un set de norme cu ceilalți. Astfel capitalul social este un concept mai aproape de sociologia clasică a lui Durkheim, decât de teoria alegerii raționale a lui Coleman. Ambele teorii sunt valabile, oamenii iau decizii conștiente de a investi în capital social, însă cea mai mare parte a acestuia este creat și distrus inconștient în interacțiunile sociale cotidiene. Capitalul social este un atribut al individului și al colectivității în același timp.

În lucrarea de față am studiat capitalul social și mobilizarea acestuia în cadrul pieței locuințelor folosind instrumente specifice cercetării acestui subiect. Cele mai multe studii asupra capitalului social se bazează pe măsurători ale angajamentului civic, încrederii și normelor preluate din anchete generale. Aceste date, deși pun în lumină câteva aspecte interesante ale capitalului social, nu pun în evidență natura și caracteristicile legăturilor sociale ale oamenilor. Analiza de rețea este o metodă testată ce a evoluat în ultima jumătate de secol dezvoltând instrumente specifice pentru analiza relațiilor dintre actorii sociali. Pentru analiza capitalului social general la nivel de populație am folosit un generator de resurse dezvoltat plecând de la studiile lui Lin (2001) și Van der Gaag și Snijders (2004) pentru a măsura resursele încadrate în rețelele sociale ale respondenților, precum și intensitatea legăturilor sociale. Generatorul de resurse reușește să măsoare relațiile sociale pe care actorii sociali le pot mobiliza în legătură cu accesul la un set de resurse încadrate social din domenii variate ale vieții sociale, fiind din această perspectivă perfect adecvat realizării unui indice sintetic a capitalului social din perspectiva definiției noastre.

Datele obținute arată ca avem de a face cu un concept multidimensional. Deși resursele sociale măsurate sunt accesate individual, existența corelațiilor semnificative destul de puternice între itemi și între dimensiuni sugerează că actorii sociali pot obține acces la resurse diverse prin intermediul unei aceleiași legături sau rețele sociale.

Statusul marital, nivelul educațional, ocupația și venitul lunar discriminează între valorile pe care le ia indicele capitalului social. De asemenea încrederea generalizată și apartenența la asociații au o corelație slabă cu indicele capitalului social. Coeficienții de corelație între cele trei variabile arată existența unor relații slabe ca intensitate, dar semnificative. Indicele capitalului social este cel mai puternic asociat cu apartenența la asociații ($r=0,223$), în timp ce relația cu indicele încrederii generalizate este mai scăzută ($0,115$). Între încrederea generalizată și apartenența la asociații intensitatea relației este și mai scăzută ($r=0,081$). Încrederea și apartenența la asociații sunt variabile predictive cu influență slabă asupra capitalului social relațional și reprezintă determinări slabe, parțiale ale capitalului social general. Indicele reprezentărilor și sociabilității se află și el în legătură cu cel al capitalului social. Aceleași concluzii transpar și din analizele realizate asupra participării asociative, capital relațional și încredere pe baza datelor din ancheta Barometrul de Opinie Publică din perioada 1997-2007.

Datele obținute din analiza participării asociative a indivizilor în perioada 1997-2007 au pus în evidență o relație puternică între anomia socială și participare. Crizele sociale și economice sunt de natură să influențeze negativ apartenența la asociații voluntare a populației, iar nivelurile scăzute de apartenență la asociații sunt indicatori ai crizelor sociale și economice existente. Optimismul social și încrederea generalizată variază în același sens cu participarea asociativă. Evoluția generală este însă de reducere a ratei de apartenență.

Cercetarea mobilizării capitalului social pentru accesul la o locuință confirmă ipoteza inițială de la care am plecat. Am pus în evidență cum structurile, mecanismele de funcționare și rolurile rețelelor sociale mobilizate în cadrul pieței locuințelor s-au modificat după 1990 în contextul tranziției la capitalism și formării unei piețe bazate pe cerere și ofertă. Structura capitalului social mobilizat s-a schimbat. Caracteristicile structurale ale piețelor principale/oficiale și secundare ale locuințelor din perioada comunistă fac necesar apelul la rețele sociale în puține cazuri, alocarea fiind în general

administrativă. După 1990 pe fondul dispariției alocării și a unei piețe libere în formare apelul la rețele sociale crește în importanță.

9.2. Limite și perspective de cercetare viitoare

Perspectiva noastră asupra capitalului social definit din perspectiva rețelelor sociale și resurselor încadrate în acestea a deschis noi probleme pe măsura desfășurării cercetării și analizelor și nu oferă răspunsuri definitive asupra dimensiunilor și structurii capitalului social.

Este necesară o aprofundare a setului de resurse sociale pornind de la o teorie comprehensivă asupra domeniilor importante ale vieții în general și în funcție de fiecare societate sau de subgrupurile analizate întrucât condițiile structurale, normele, cultura pot influența adecvarea anumitor itemi pentru grupul respectiv. Designul generatorului de resurse se poate îmbunătăți prin includerea unor variabile care să măsoare accesul la alte resurse importante din domenii variate ale vieții sociale și eliminarea unora care sunt puternic corelate între ele.

De asemenea se poate îmbunătăți precizia măsurării prin includerea unui set de întrebări care să măsoare accesul efectiv la resursele incluse într-o anumită perioadă de timp. Pentru o măsură comparativă între populații este necesar un consens asupra a ceea ce reprezintă trăsături și resurse valorizate la fel în cadrul societăților. Un instrument standardizat care să permită și un grad de particularizare ar face posibilă realizarea de comparații cu alte cercetări asupra rețelelor.

Măsurătorile viitoare ale capitalului social trebuie să ia în calcul natura multidimensională a acestuia.

Analiza noastră asupra relației dintre capitalul social și factorii care îl pot influența este incompletă, după cum arată modelele statistice. Încrederea, participarea asociativă, sociabilitatea și variabilele demografice explică parțial variația capitalului

social. Este necesar a se identifica și alte variabile care exercită o influență asupra acestuia.

Problema mecanismului complex al funcționării rețelelor sociale și al efectelor acestora își găsește doar un răspuns parțial. Productivitatea capitalului social este încă un concept puțin explorat de studiile existente, necesitând răspunsuri atât teoretice, cât și empirice. Cercetarea arată că eficacitatea acțiunilor sociale inclusiv în domeniul economic, pe piața locuințelor, pentru satisfacerea unor nevoi personale, nu depinde doar de factori economici, umani, tehnologici, politici, ci și de capitalul social și rețelele sociale în care este încadrat actorul social, care constituie un fundal al desfășurării interacțiunilor între aceștia. Deși tendința generală în societățile dezvoltate este de raționalizare și instituționalizare, rețelele și capitalul social constituie un mecanism prezent și funcțional în anumite domenii ale vieții sociale, indiferent de sistemele sociale. Studiile actuale asupra rețelelor sociale, inclusiv al nostru, nu pun în evidență comportamente de investiție în capital social, ci se bazează pe răspunsuri retrospective ale subiecților la întrebări. De aceea este dificil de stabilit dacă într-o situație de viață reală oferirea accesului la resursele sociale deținute este un act de suport conform normelor comune sau o investiție pentru crearea unei datorii pentru un comportament viitor al celui care primește ajutorul. În acest sens ideea eseului despre dar al lui Mauss (1997) asupra societăților primitive reprezintă un studiu ce ar merita replicat în cazul societăților actuale din perspectiva rețelelor sociale. Un design alternativ fezabil ar fi putea fi cercetarea experimentală în laborator a investiției în capital social pentru atingerea unor scopuri ulterioare.

Tot în sensul de mai sus, cercetarea noastră nu surprinde influența pe care o exercită normele sociale și structura de valori asupra disponibilității și mobilizării capitalului social. Printr-un set de întrebări am încercat să evaluăm percepția respondenților asupra disponibilității alterilor de a oferi ajutor, însă aceasta este o măsură imprecisă. S-ar putea ca așteptările respondenților asupra comportamentelor alterilor să fie nerealiste sau deformate, astfel ca într-o situație reală aceștia să nu ofere ajutorul așteptat. Este necesar astfel elaborarea unor instrumente care să poată măsura mai precis această disponibilitate. Una din variante ar fi măsurarea ajutorului cu privire la situații retrospective reale, unde respondenții ar putea da un răspuns precis dacă alterii au oferit

sau nu acces la resurse. O alta variantă aplicabilă în cazul unor populații mici ar fi interviuarea și a alterilor indicați de respondenți pentru a afla disponibilitatea acestora de a oferi acces la resursele lor și motivațiile acestora.

Studiul coeziunii sociale la nivel de societăți și distribuția capitalului social este realizat foarte frecvent prin intermediul unor variabile indirecte precum apartenența la asociații, ratele de divorț, ratele sinuciderilor, numărul căsătoriilor, încrederea și optimismul social. Într-un mod asemănător studiem variația apartenenței la asociații în România, încercând să identificăm variabile de natură socială, demografică și economică care ar putea avea influență asupra acesteia. Deși datele arată variații în funcție de crizele sociale, economice și nivelul de optimism social, există o tendință generală de scădere a participării asociative, în ton cu datele relevate de alte studii și anchete internaționale. Pentru a studia dacă există un trend internațional în erodarea capitalului social sunt necesare studii longitudinale a rețelelor sociale în mai multe țări.

Pentru conturarea mai bună a conceptului de capital social și a funcționării acestuia în cadrul piețelor economice sunt necesare mai multe studii din perspectiva rețelelor sociale și resurselor încadrate și obținerea mai multor date. Având ca domeniu de aplicare piața locuințelor, în care mobilitățile rezidențiale și acțiunile de căutare, cumpărare, închiriere au loc mai rar în timp, cercetarea reușeste să surprindă comportamentele indivizilor pe parcursul mai multor decenii și în două sisteme de organizare socială. Însă rezultatele nu sunt generalizabile la nivelul întregii țări, nici măcar la nivelul întregului mediu urban, datorită eșantionului ales doar dintr-o singură localitate. Astfel o anchetă pe un eșantion mare la nivel național ar putea să arate diferențele între regiuni și medii.

10. Referințe

1. Bădescu, Gabriel, 2001, *Participare politică și capital social în România*, Ed. Accent, Cluj-Napoca
2. Bădescu, Gabriel; Uslaner, Eric M., 2003, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London
3. Bădescu, Gabriel; Comșa, Mircea; Sandu, Dumitru; Stănculescu, Manuela, 2007, Barometrul de opinie publica – octombrie 2007, Fundația Soros România
4. Becker, Garry S., 1964, *Human Capital*, University of Chicago Press, Chicago
5. Bourdieu, Pierre, 1977, *La Distinction*, PUF, Paris
6. Bourdieu, Pierre, 1986, “The Forms of Capital”, în Richardson, J.(ed.), 1986, *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, Westport, CT
7. Bourdieu, Pierre, 1989 “Social Space and Symbolic Power”, *Sociological Theory* 7:14–25
8. Bourdieu, Pierre, 1990, *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge
9. Bourdieu, Pierre, 2000 [1980], *Simțul practic*, Edit. Institutul European, București
10. Bourdieu, Pierre, 2000, *Les structures sociales de l'economie*, Seuil, Paris
11. Bourdieu, Pierre, 1981, “Le capital social. Notes provisoires”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 31: 2-3
12. Burkner, Hans-Joachim; Poledna, Rudolf, 1999, *Piata locuințelor din Cluj-Napoca*, proiect de cercetare nepublicat, Cluj-Napoca
13. Burt, Ronald S., 1980, “Models of Network Structure”, în *Annual Review of Sociology*, Vol. 6, p. 79-141
14. Burt, Ronald S., 1984, “Network Items and the General Social Survey”, în *Social Networks*, 6, 293-340
15. Burt, Ronald S., 1985, “General Social Survey network Items”, în *Social Networks*, 8, 119-122
16. Burt, Ronald S., 1992, *Structural Holes. The Social Structure of Competition*, Harvard University Press, Cambridge
17. Coase, 1937, “The Nature of the Firm”, în *Economica*, 4, p. 386-405

18. Coleman, James, 1988, "Social Capital in the Creation of Human Capital", *The American Journal of Sociology*, 94: 95-120
19. Coleman, James, 1990, *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
20. Comsa, Mircea, 2006, „Cultură, participare și opțiuni politice”, în Sandu, Dumitru (coord.); Comsa, Mircea; Rughiniș, Cosima; Toth, Alexandru; Voicu, Mălina; Voicu, Bogdan, 2006, *Viața socială în România urbană*, Polirom, Iași
21. DiMaggio, Paul J., 2005, „Cultural capital”, în Ritzer George (ed.) *Encyclopedia of Social Theory*, Thousand Oaks, California, Sage, p. 167-170
22. Flap, Henk, 2004, „Creations and returns of social capital: A new research program”, în Flap, Henk și Volker, Beate, *Creation and Returns of Social Capital: A new research program*, Routledge, New York
23. Fukuyama, Francis, 1995, *Trust: The Social Values and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York
24. Granovetter, Mark, 1973, "The Strength of Weak Ties", în *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6. (May, 1973), pp. 1360-1380
25. Granovetter, Mark, 1976, "Network Sampling: Some First Steps", în *American Journal of Sociology*, Vol. 81, No. 6. (May, 1976), pp. 1287-1303
26. Granovetter, Mark, 1983, "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited", în *Sociological Theory*, Vol. 1. (1983), pp. 201-233
27. Granovetter, Mark, 1985, "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", în *American Journal of Sociology*, Vol. 91, No. 3. (Nov., 1985), pp. 481-510
28. Howard, Marc Morje, 2003, „Why post-communist citizens do not join voluntary organizations”, în Bădescu, Gabriel & Uslaner, Eric M., 2003, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London
29. Johnson, Harry G., 1960, "The Political Economy of Opulence", *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 26: 552-564
30. Lin, Nan, 1982, "Social Resources and Instrumental Action", in Lin, Nan; Dean, A.; Ensel, W. (eds.), *Social Structure and Network Analysis*, Academic Press, Orlando

31. Lin, Nan, 1992, "Social Resources Theory", în Borgatta, E. F.; Borgatta, M. L., *Encyclopedia of Sociology*, Volumul 4, Macmillan, New York
32. Lin, Nan, 2001, *Social Capital: a Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, Cambridge
33. Lin, Nan; Dumin, M., 1986, "Acces to Occupations through Social Ties", *Social Networks*, 8: 365-385
34. Lindenberg, S.M., 1990, "Homo Socio-Economicus: The Emergence of a General Model of Man in the Social Sciences", *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 146: 727-748
35. Marx, Karl, 1964, *Capitalul*, Editura Politică, București
36. Mauss, Marcel, 1997, *Eseu despre dar*, Polirom, Iași
37. Mondak, Jeffery J.; Gearing, Adam F., 2003, "Civic engagement in a post-communist state", în Bădescu, Gabriel & Uslaner, Eric M., 2003, *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, London
38. McCallister, L.; Fischer, C. (1978) „A procedure for surveying personal networks”. *Sociological Methods and Research*, 7:131-148
39. Putnam, Robert D., 1993a, "The Prosperous Community-Social Capital an Public Life", *American Prospect*, 13: 35-42
40. Putnam, Robert D, 1993b, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton
41. Putnam, Robert D., 1995a, "Bowling alone: America's declining social capital", în *Journal of Democracy*, 6: 65-78
42. Putnam, Robert D., 1995b, "Tuning in, tuning out: the strange disappearance of social capital in America", în *Political Science & Politics*, 28: 664-683
43. Putnam, Robert D., 2001, *Bowling Alone: The collapse and Revival of American Community*, Simon&Schuster
44. Quesnay, Francois, 1888, „ *Oeuvres économiques et philosophiques de F. Quesnay,... : accompagnées des éloges et d'autres travaux biographiques sur Quesnay par différents auteurs*", J. Baer (Francfort s. M.), Gallica, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k72832q>

45. Sandu, Dumitru, 1999a, “Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relații”, *Sociologie Românească*, nr. 2
46. Sandu, Dumitru, 1999b, *Spațiul social al tranziției*, Polirom, Iași
47. Sandu, Dumitru, 2003, *Sociabilitatea în spațiul dezvoltării*, Polirom, Iași
48. Sandu, Dumitru (coord.); Comsa, Mircea; Rughiniș, Cosima; Toth, Alexandru; Voicu, Mălina; Voicu, Bogdan, 2006, *Viața socială în România urbană*, Polirom, Iași
49. Schultz, Theodore W., 1961, “Investment in Human Capital”, *The American Economic Review*, 1: 1-17
50. Smith, Adam, 2001 [1776], *Avuția națiunilor*, Publica, București
51. Sombart, Werner, 2001 [1916], *Economic Life in the Modern Age*, Reiner Grundmann, eds. New Brunswick: Transaction
52. Timmerman, Marieke; Lorenzo-Seva, Urbano, 2011, „Dimensionality assessment of ordered polytomous items with parallel analysis”, *Psychological Methods*, Vol 16(2), Iunie 2011, p. 209-220
53. Turgot, Anne-Robert-Jacques, 1766, *Reflexions sur la formation et la distribution des richesses*, <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/turgot/reflecti>
54. Van der Gaag, Martin; Snijders, Tom, 2002, “An approach to the measurement of individual social capital”, *Scale Conference*, Amsterdam, <http://www.xs4all.nl/~gaag/work>
55. Van der Gaag, Martin; Snijders, Tom, 2003, “The Resource Generator: Social Capital Quantifications with Concrete Items”, *XXII Sunbelt International Social Networks Conference*, New Orleans, <http://www.xs4all.nl/~gaag/work>
56. Van der Gaag, Martin; Snijders, Tom, 2004, *Proposals for the measurement of the individual social capital*, în Flap, Henk; Volker, Beate, *Creations and Returns of Social Capital – A new research program*, Routledge, New York
57. Voicu, Bogdan, 2010, *Capital social în România începutului de mileniu: Drumet în țara celor fără de prieteni ?*, Edit. Lumen, Iași
58. Weber, Max, 1995 (1971), *Economie et societe*, Plon/Pocket, Paris
59. Weber, Max, 1968, *The Religion of China: Confucianism and Taoism*, Free Press

60. Weber, Max, 2002, „Churches and Sects in North America”, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism: and Other Writings*, Penguin, New York
61. Weber, Max, 2007, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Humanitas, București
62. Williamson, Olivier, 1975, *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, The Free Press, New York
63. Woolcock, Michael., 1998, „Social Capital and Economic Development: toward a theoretical synthesis and policy framework”, *Theory and Society*, 27, p. 151-208